

FƏLSƏFƏ TARİXİ**RÖVŞƏN HACIYEV****VARLIQ HAQQINDA**

Fəlsəfə tarixində varlıq problemi daima ən çətin anlaşılan bir məsələ hesab edilib və bu vəziyyət dəyişməz olaraq qalmaqdadır. Eyni zamanda 2500 illik tarixə malik olan bu problem indiyə qədər öz əhəmiyyətini və aktuallığını saxlamaqdadır. Təsadüfi deyil ki, XX əsrin iki böyük filosofu M.Haydegger və J.P.Sartır öz fundamental əsərlərini (“Varlıq və zaman” və “Varlıq və heçlik”) məhz bu problemin dərkinə həsr etmişlər. Digər tərəfdən, varlıq problemi barədə söz açmaq tədqiqatçıdan dərin bilik və cəsarət tələb edir. Etiraf etməliyəm ki, hazırkı məqalənin yazılması üçün tələb edilən cəsarət hissi f.e.d. Ə.Abbasovun təkidi ilə ortaya çıxıb. Söylənilən digər keyfiyyətə gəlincə isə, etiraf edirəm ki, onun lazımi səviyyədə olmasına mən, hələ ki, tam əmin deyiləm. Zənnimcə bu, oxucuların mövqeyi ilə müəyyənleşir. Qeyd edirəm ki, bu vaxta qədər qələmə aldığım yazılarda mən, əsasən, öz baxışlarımın əsaslandırılmasına çalışmışam. Bu məqalədə isə varlıq haqqında söylənilən bəzi fikirlərin şərhinə diqqət yetirəcəyəm. Düşünürəm ki, araşdırdığım mövzu ilə bağlı bu günə qədər tanınmış filosoflar tərəfindən söylənilən fikirlər, faktiki olaraq problemin bütün incəliklərini və qaranlıq məqamlarını işıqlandıra bilmişdir. Bizdən isə, sadəcə, bu fikirlərin adekvat şəkildə dərk olunması tələb olunur. Bu baxımdan, yazdığım məqalə problemin anlaşılması istiqamətində atılan bir cəhddir.

Fəlsəfə tarixində artıq qəbul edilmiş bir gerçəklikdir ki, “varlıq nədir?” sualını elmi dövriyyəyə ilk dəfə olaraq Eleya məktəbinin nümayəndələri gətirmiş və eyni zamanda onun cavablandırılmasına çalışmışlar. Bu məktəbin varlıq haqqındakı mövqeyi onun ən parlaq nümayəndəsi Parmenidin fikirlərində bütün dolğunluğu ilə öz əksini tapmışdır. Qoyulan suala cavab olaraq Parmenid bildirir ki, varlıq vahiddir, dəyişməzdir, kürə şəkillidir (1, s. 294-296). Varlığın vahidliyi prinsipi başa düşüləndir. Sokrata qədərki təsəvvürlərə görə insan və təbiət vəhdət halında mövcuddur; onlar bir-birindən ayrılmazdır, vahiddir. Burada subyekt və obyekt qarşdurması yoxdur. Təsadüfi deyil ki, fərqli mövqeyə malik olan böyük mütəfəkkir Heraklit də bu məsələdə vahidlik prinsipindən çıxış edir. Varlığın kürə şəkilli qəbul edilməsi isə Kosmosun ən mükəmməl həndəsi fiqura bənzədilməsinə (burada Pifaqor məktəbinin təsiri açıq-aşkar hiss olunur) və sonlu olmasına bir işarədir. Varlığın atributları sırasında ən mübahisə doğurarı onun dəyişməz qalması fikridir. Konkret olaraq, Parmenidlə bir dövrdə yaşayan Heraklitin mövqeyinə əsasən varlıq daimi dəyişmədədir. Maraqlıdır ki, uzun əsrlər boyu bir o qədər ciddi qəbul edilməyən bu mövqə əslində varlığın ən fundamental xüsusiyyətini əks etdirir. Müasir fizika artıq birmənalı olaraq sübut etmişdir ki, maddi

aləmdə dəyişməz qalan heç nə yoxdur. Əslində, duyğu üzvləri vasitəsilə inikas olunan materiyanın daimi dəyişməsini Eleya məktəbinin nümayəndələri də inkar etməmişlər və eyni zamanda bu gerçəkliklə razılaşmaq da istəməmişlər. Məhz buna görə də Parmenid bildirir ki, yalnız təfəkkürlə əldə edilən bilik əsl həqiqəti əks etdirə bilər. Başqa sözlə, varlığın dəyişməzliyi prinsipi əql və təfəkkür vasitəsilə müəyyənleşdirilir; ona görə ki, onlar ruhi təbiətli olub, daimi mövcuddurlar.

Ortaya belə bir sual çıxır ki, nə üçün Eleya məktəbi varlığın dəyişməz olması fikrinə olduqca prinsipial mövqedən yanaşmış və ona mühüm əhəmiyyət vermişdir? Bu sualın maraqlı cavabına böyük mütəfəkkir B.Rasselin “Qərb fəlsəfəsinin tarixi” kitabında rast gəlirik. Bu əsərində Rassel bildirir ki, əbədi olanın axtarışı qədim insanı fəlsəfəyə gətirən daxili bir tələbat, instinktdir (6, s. 72). Bu tələbat qədim zamanlardan etibarən insanın əbədi ocağa, isti və təhlükəsiz evə olan ehtiyacından irəli gəlir. Təsadüfi deyil ki, səmavi dinlərdə əbədlilik prinsipi olduqca mühüm əhəmiyyət daşıyır və özünü iki formada bürüzə verir: Allahın zəruri varlığında və ruhun ölməzliyində. Yəqin buna görədir ki, fəlsəfə tarixində Heraklitin fikirləri deyil, məhz Parmenidin görüşləri özünə daha çox tərəfdar toplaya bildi və daha da inkişaf etdirildi. Məlum həqiqətdir ki, dahi Platonun və eləcə də ondan sonra gələn əksər Qərb və Şərq filosoflarının baxışlarında məhz Parmenidin fikirləri əsas rol oynayıb və faktiki olaraq bu mütəfəkkirlər ordusu tərəfindən irəli sürülən varlıq nəzəriyyələrinin əsasını təşkil edir. Bu səbəbdən də məqalədə Parmeniddən sonra gələn mütəfəkkirlərin varlıq probleminə dair baxışlarına yer ayırmadan birbaşa müasir dövrün böyük filosofu A.Berqsonun yaradıcılığına müraciət etməyi məqsəduyğun saydım. Ona görə ki, məhz onun fəlsəfəsində varlıq probleminin yeni əsaslarda dərk edilməsi gerçəkliyi özünü bürüzə verir. Zənnimcə, həm Haydeggerin, həm də Sartırın varlıq nəzəriyyələrinin dərk edilməsi istiqamətində məhz Berqsonun baxışları fundamental əhəmiyyət kəsb edir.

Məqalənin gedişində fəlsəfi ədəbiyyatda hələ kifayət qədər işlənilməmiş terminlərdən istifadə olunacağını nəzərə alıb oxuculardan yarana biləcək çətinliyə görə qabaqcadan üzr istəyirəm. Beləliklə, varlıq probleminə dair Berqsonun əsas fikirlərinə diqqət yetirək. Berqson bir sıra böyük filosofların mövqeyinə uyğun olaraq (Dekart, Kant) varlığın iki mövcudluq formasını özünəməxsus tərzdə müəyyənleşdirir: bir tərəfdən “Həyat” və ya “yaradıcı təkamül” prosesini yaşayan ruhi başlanğıc, digər tərəfdən materiya, hansı ki, cansız substansiya kimi “Həyatın” müxtəlif təzahür formalarının mövcudluğunu mümkün edir. Buna dair dərsləklərdə kifayət qədər bilgilərin olduğunu nəzərə alıb, digər mühüm məqamların araşdırılmasına diqqət yetirək. Berqsona görə “Həyatın” əsasında davamlılıq (fransızca “duree” - R.H.) dayanır. Davamlılıq dedikdə “daxili anları” daima bir-birini əvəzləyən, biri digərindən doğan, fasiləsiz şəkildə yeniləşən, dəyişən “zaman” nəzərdə

tutulur. Bu “zaman” bizim praktik həyatda işlədiyimiz və klassik elmin ölçü vahidi kimi istifadə etdiyi zamandan keyfiyyətə fərqlidir. Belə ki, bizim (yəni adi insanların) və postqeyri-klassik fəlsəfəyə qədərki elmin qəbul etdiyi zaman geriyədənəndir, bölünəndir, təkrarlanandır. Berqsonun “zamanı” isə təkrar geriyədənəndir, bölünəndir, təkrarlanandır. Berqsonun “zamanı” isə təkrar olunmazdır, geriyə dönməzdir, fasiləsiz dəyişmədədir. Birinci zaman Parmenid fəlsəfəsinə müvafiqdirsə, ikinci “zaman” Heraklitin fəlsəfəsinə uyğun gələndir. Qeyd olunmalıdır ki, məhz Berqson ilk dəfə olaraq əsl zamanın, yəni davamlılığın fəlsəfi şərhini verməklə həm özünə qədərki, həm də özündən sonrakı (yəni Eynşteyn fizikasında istifadə olunan) elmdə aprior zamanın düzgün dərk olunmadığını göstərə bilib. Məlumdur ki, böyük filosof İ.Kant məkan və zamanı ayrı-ayrılıqda mövcud olan və insanın intuisiyasından törəyən aprior təsvür formaları kimi başa düşüb. Nisbilik nəzəriyyəsinin bərqərar olması ilə Kantın baxışları (hansı ki, Nyuton fizikasının subyektiv əsaslarda dərkindən irəli gəlirdi) köklü şəkildə dəyişikliyə məruz qaldı. Belə ki, məkan və zaman ayrı-ayrılıqda deyil, birgə, yəni “məkan-zaman kontiniumu” formasında qəbul edildi və Kantın subyektiv baxışlarından fərqli olaraq obyektiv şəkildə mövcud olan materiyanın atributları kimi başa düşüldü. Lakin hər iki halda zaman ölçü vahidi kimi çıxış edirdi. Berqson sübut edə bildi ki, əsl zaman ölçü vahidi kimi qəbul edilə bilməz. “Zaman” və ya davamlılıq - “Həyatın” mövcudluq atributudur. Varlığın iki mövcudluq formasını fərqləndirən Berqson bildirir ki, “Həyatdan” törəyən insan şüuru əql vasitəsilə cansız aləmdə, yəni materiyada ayrı-ayrılıqda və eyni vaxtda mövcud ola bilən predmetlər dünyasını öz praktik məqsədləri baxımından qavramaqla, nəticə etibarilə, davamlılıqdan bircinsli məkana bənzər zamanı formalaşdırmış olur. Beləliklə, geriyə dönməz, təkrar edilməz və daimi dəyişən davamlılıq məkanın xüsusiyyətlərinə müvafiq şəkildə (yəni bircinsli və izotrop) elmin manipulyasiya etdiyi zamana transformasiya olunur. Nəticədə, insan şüuru əsl zamandan çıxış etmək əvəzinə məhz transformasiyadan törəmiş və praktik məqsədlərə xidmət edən bircinsli zamandan irəli gəlir. Berqson bildirir ki, obyektiv zamanın anlaşılması intellektlə, yəni elmi metodlarla həyata keçirildiyi halda, “Həyatın” və ya davamlılığın dərk intuisiya vasitəsilə mümkün olur. Bu isə o deməkdir ki, fəlsəfə və elm öz axtarışlarında fərqli mövqelərdən çıxış edirlər. Başqa sözlə, insan varlığı formal məntiqin metodları vasitəsilə dərk edilə bilmir (2).

Məqalənin bu yerində məşhur alman filosofu M.Haydeggerin “Varlıq və zaman” əsərinə diqqət yönəltmək məqsədə uyğun olardı. Haydegger kitabın əvvəlində haqlı olaraq qeyd edir ki, “ bu gün varlıq haqqında sual yaddan çıxarılmışdır”. Bu ifadədən məlum olur ki, nəinki varlığın mənası, eləcə də varlıq haqqında sualın özü belə unudulmuşdur. Daha sonra Haydegger bildirir ki, həm adi danışq dili, həm də elmi dil varlıq haqqında düzgün, adekvat fikir yürütmək üçün yararlı deyildir. Başqa sözlə, predikativ mühakimələr vasitəsilə varlıq problemini dərk etmək imkan xaricindədir. Nə üçün? Çünki, varlıq -

mahiyyət deyil, yəni “nə?” sualı vasitəsilə dərk edilə bilməz. Başqa sözlə, varlığı əşya və ya predmet kimi müəyyən etmək mümkün deyil (8).

Məhz buna görə, varlıq haqqında sualın qoyuluşu özü bir problem yaradır. İlk növbədə bu problemi həll etmək məqsədilə Haydegger sualın formal strukturunda üç məqamı fərqləndirir:

- 1) das Gefragte - nə haqda soruşulur;
- 2) das Befragte - kim soruşur;
- 3) das Erfragte - axtarılan nədir.

Daha sonra Haydegger varlıq haqqında sualın formal strukturunun analizini aparır və üç məqamı belə müəyyənləşdirir: 1) das Gefragte - soruşulan: varlığın özüdür (Sein), yəni mövcud olanın varlığıdır; özü də bu varlıq mövcud olandan prinsipial olaraq fərqlidir; 2) das Befragte - soruşan: mövcud olandır; 3) das Erfragte - axtarılan: varlığın mənasıdır. Haydegger bildirir ki, sualın formal strukturunda aparıcı mövqə varlığa (das Gefragte) məxsusdur, çünki, sualın qoyuluşu axtarılanla, yəni varlıq vasitəsilə öz müəyyənliyini əldə edir. Başqa sözlə, Haydegger hesab edir ki, varlıq barədə sualın qoyuluşunda istiqamətverici amil kimi subyekt, yəni soruşan deyil, məhz soruşulan, yəni varlıq çıxış edir. Lakin eyni zamanda həm varlığın, həm də mövcud olanın mənasını müəyyənləşdirən soruşandır, yəni mövcud olandır. Elə isə, söhbət hansı mövcud olandan gedir? Axı dünyada mövcud olan çox şey var. Görəsən onlardan hansı varlıq ilə bilavasitə bağlıdır və onun axtarışını mümkün edir? Şübhəsiz ki, bu sualı qoyan insandır, daha doğrusu, elə mövcud olanın özüdür. Bu mövcud olan digərlərindən fərqlidir, çünki, varlıq haqqında sualın qoyuluşu məhz onun vasitəsilə gerçəkləşir. Haydegger mövcud olanın varlıq formasını *İştiraketmə* (Dasein, yəni varlıq-burda) adlandırır. O, *İştiraketməni* belə səciyyələndirir: “*İştiraketmənin ontik xüsusiyyəti - mövcudluğunun ontoloji olmasıdır*” (4, s.149). *İştiraketmənin* (Dasein) varlığını isə Haydegger ekzistensiya (aktual mövcudolma) adlandırır. *İştiraketmə* (Dasein) qəti şəkildə “nədir?” sualı ilə təyin olunmur, çünki obyekt deyil, mahiyyət deyil - ekzistensiyadır, proyektidir, yəni fasiləsiz olaraq müəyyənləşəndir və ya, demək olar ki, daima ehtimaldan gerçəkliyə, potensialdan aktuala yönələndir. Bu kontekstdə, Haydegger həm Dekart, həm də müəllimi Husserlin prinsipial surətdə yanlıqlarını vurğulayır və bildirir ki, “cogito ergo sum” tezisindən çıxış edən bu iki filosof mühakimənin yalnız birinci hissəsini, yəni “Mən”-i, şüuru nəzərə almış, lakin “sum”, yəni “mövcudam” sözünü diqqətdən kənar qoymuşlar. Əslində isə birinci olaraq məhz mövcudluğu tədqiq etmək tələb olunurdu. Axı varlıq şüurdan öncədir!

İnsan varlığının tamlığını, bütövlüyünü Haydegger “qayğı” adlandırır. “Qayğı” Dasein-dən əvvəldir, aprior şəkildə mövcud olan əsas fenomendir, insan varlığının mahiyyətini ifadə edəndir. İnsan, yəni mövcud olan öz mənbəyini və ya başlanğıcını “qayğı”-dan götürür. Narahatçılıqla, nigarənçılıqla və yaxud arsızlıqla səciyyələnən gündəlik qayğı öz ontik anlamını

“qayğı”-nın ontoloji əsasında tapır. Haydeggerə görə “qayğı” üç struktur məqamı ilə səciyyələnir: 1) “varlıq-dünya-da”; 2) “qabağa-qaçan-varlıq”; 3) “varlıq-dünya-daxili-mövcud-olanın-yanında”. Diqqətlə yaşıldığı təqdirdə aşkar etmək mümkün olur ki, “qayğı”-nın hər bir momenti zamanın müəyyən modusuna uyğun gəlir. Konkret olaraq “varlıq-dünya-da” - keçmişə, “qabağa-qaçan-varlıq” - gələcəyə, “varlıq-dünya-daxili-mövcud-olanın-yanında” - indiki zamana müvafiq olandır. Lakin “qayğı”-nın zaman modusları bizim gündəlik həyatda işlədiyimiz obyektiv zamandan və onun müvafiq atributlarından, yəni keçmiş, indi və gələcək anlayışlarından keyfiyyətcə fərqlidir. Məsələn, gündəlik həyatda “keçmiş zaman” anlayışını işlədərkən artıq arxada qalan, ötüb keçən, yox olan zaman mənalı başa düşülür. “Varlıq-dünya - da” momenti isə ontoloji zamanın modusuna, yəni keçmiş zamana müvafiq olaraq *işirakətəni* nəzərdə tutur. Həmin fikirləri, müvafiq olaraq, “qayğı”-nın digər məqamlarına da şamil etmək mümkündür. “Qayğı”-nın üç məqamı bir-biri ilə çulğalaşır, vahid fenomen halında təzahür edir. Haydegger “varlıq-dünyada”, yəni keçmiş zamanın modusu kimi artıq mövcud olmanı, bir növ həyata, dünyaya “atılmanı” və müvafiq olaraq, indinin modusu olaraq əşyalara mübtəla olmanı və gələcəyin modusu kimi proyekt, layihəni nəzərdə tutur. Əşyalara mübtəla olmaq nə deməkdir? Haydegger bildirir ki, insan dünyaya “atılardan” bəri əşyalar və ya predmetlər aləminin subyekt-obyekt müstəvisində dərki ilə deyil, onlarla daimi təmasda olma gerçəkliyi ilə hesablaşır. İnsan daimi olaraq ətraf aləmin əhatəsində və təsirində yaşayır və bu da onun aprior taleyidir. Layihə dedikdə isə, Haydegger gələcəyin insana göstərdiyi tələklü təsirini nəzərdə tutur. O, hesab edir ki, zamanın ekzistensial axını keçmişdən gələcəyə yox, əksinə, gələcəkdən keçmişə doğru istiqamətlənmişdir. Zamanın hansı modusunun birinci götürülməsindən asılı olaraq insan ya əsl həyat, ya da yanlış həyat sürmüş olur. Belə ki, insan həyatı barədə öz ölümündən irəli gələrək düşünürsə, yəni gələcəkdən çıxış edərsə, o halda atacağı addımları üçün məsuliyyət daşdığını dərk etmiş olur və beləliklə, əsl həyat yaşayır; yox, indiki zamandan irəli gəlirsə, o halda əşyalar dünyasının əsirinə çevrilmiş olur və əsl insan həyatından məhrum olur. Əslində insan həyatının mənası mövcud olanın, yəni Dasein-in sonlu olması ilə müəyyənləşir və məhz ölümünün dərki vasitəsilə insan öz varlığının mahiyyətini əldə etmiş olur. Dünyaya gələn vaxtdan ölümün pəncəsinə atılmış insan bu gerçəkliyi dərk etdiyi andan etibarən həyatının mənasının özündən asılı olaraq müəyyənləşdiyini başa düşə bilər.

Həyatın sonlu olması, digər tərəfdən insanın zaman anlayışına yeni və fərqli prizmadan yaşamasına imkan yaradır. Belə ki, “qayğı”-nın məqamları hesabına zaman moduslarının əhəmiyyəti üzə çıxır. Məlum olur ki, “qayğı” - keçici, müvəqqəti, sonlu zaman xarakteri daşıyır. Məhz müvəqqətilik əsasında “qayğı”-nın moduslarının (keçmiş, indi, gələcək) tamlığı və birliyi təmin olunur. Haydegger yazır: “Müvəqqətiliyin zamanlaşması kimi zaman

başlanğıcdır və bu xüsusiyyəti ilə də “qayğı” strukturunun konstitusiyasını (yəni müəyyənliyini - R.H.) mümkün edir. Müvəqqətilik mahiyyət etibarilə ekstatikdir (yəni özündən kənara çıxandır - R.H.). Müvəqqətiliyin zamanlaşması gələcəkdən törəyəndir. Başlanğıc zaman sonludur” (4, s.153). Bu fikirləri söyləyən Haydegger hesab edir ki, Dasein - in, yəni işirakətənin (və ya mövcudolmanın) mənasını tapmaq mümkün oldu. Bu məna müvəqqətilik, keçicilik, bir sözlə, insan mövcudluğunun sonlu olması, tarixiliyi ilə müəyyənləşir.

Varlıq probleminin dərk edilməsi istiqamətində daha bir möhtəşəm cəhd göstərən böyük fransız filosofu J.P. Sartr olmuşdur. Onun “Varlıq və heçlik” əsəri anlaşılması baxımından Haydeggerin “Varlıq və zaman” monoqrafiyasından geri qalmır, bəlkə də, axırıncıdan daha çətin başa düşülür. Sartr tədqiqatlarının başlanğıc nöqtəsi olaraq dünyanın bir fenomen kimi qəbul edilməsi amilindən çıxış edir. Yeri gəlmişkən, Haydeggerdə də məhz bu amil varlıq probleminin dərk edilməsində çıxış nöqtələrindən biri olaraq qəbul edilir. Sartra görə bu fenomenal dünyada varlığın iki mövcudluq formasını, iki sahəsini ayırd etmək mümkündür. Birinci sahə, “varlıq-özündə” adlandırılır və aprior şüura açılan hər hansı bir aktual mövcudluq kimi başa düşülür. Bu aktual mövcudluq və ya faktuallıq fasiləsizliyi ilə səciyyələnir. Başqa sözlə, “varlıq-özündə” fərdi şüurun bir növ “çiy” şəkində qavradığı aləmdir, hansı ki, coğrafi mühit, tarixi şərait, sosial, sinfi, milli mənsubiyyət, insanın xarakteri, onun psixikası, fiziologiyası və s. bu kimi müxtəlif amilləri özündə ehtiva edir. Varlığın ikinci sahəsi insan şüurudur. Sartr bunu “varlıq-özü-üçün” adlandırır. Şüurun ontoloji statusu onunla şərtlənir ki, “varlıq-özündə” məhz “varlıq-özü-üçün” vasitəsilə əyanlaşır, açılır, özünü büruzə verir. “Varlıq-özü-üçün”-ün, yəni şüurun xarakterik xüsusiyyəti “varlıq-özündə”-nin qeyri-antizasiyası olmasıdır. Qeyri-antizasiya dedikdə şüurun varlıqda yaratdığı boşluq, dəlik, heçlik xüsusiyyətlərini anlamaq mümkündür. Qeyri-antizasiyanı mövcudluğun annigilyasiyası və ya yoxluğu kimi başa düşmək düz deyil. Bu yerdə bir növ mövcudluğun şüurla “örtülməsi”, “pərdələnməsi” obrazını təsəvvür etmək yaxşı olardı. “Varlıq-özü-üçün” vasitəsilə insan öz varlığının təsbit edicisi rolunda çıxış edir. İnsanın “kim olması” layihəsini reallaşdırmaq üçün şüur, faktual mövcudluğun təsadüflüyündən yaxa qurtarmalı və yalnız bundan sonra insanın dünyadakı mövcudluğuna məna gətirməlidir. Bu məna aprior şəkində azad olan insanın seçimi ilə müəyyənləşir. Beləliklə, insanın azad şəkində öz kimliyini müəyyənləşdirməsi (məsələn, vicdanlı, düzgün, ədalətli və ya vicdansız, yalançı, ədalətsiz olması) üçün imkan yaranır və o, eyni zamanda öz mövcudluğunun təminatçısı rolunda çıxış edə bilər. Əslində isə, dolayısi ilə, şüurun bu fəaliyyəti hesabına varlıq öz mövcudluğunu təsbit edir, yəni öz mövcudluğunun səbəbkarı (ens causa sui) olmasını büruzə verir. Sartr bildirir ki, ontoloji baxımdan “varlıq-özündə” “varlıq-özü-üçün”-ə nəzərən əsasdır, əvvəldir; necə ki, mövcudluq mahiyyətdən öncədir. “Varlıq-özü-üçün”-ün, yəni

şüurun mövcudluğu isə daim sual altındadır. Ona görə ki, şüur varlıqdan asılıdır və “varlıq-özündə”-nin özgələşməsi kimi ondan bir növ aralı mövcuddur; lakin ayrı deyil, onunla daima bağlıdır. Əgər “varlıq-özü-üçün” varlığa birləşsə, onun daxilində “itsə”, bu zaman dünyanın fenomenallığı latent vəziyyətə düşər və nəticədə, idraki fəaliyyət mümkünsüz olar. Beləliklə, varlığın mövcudluğunun əsaslandırılması sırf ontoloji problem olaraq onun daxilində şüurun əmələ gəlməsini, yəni “varlıq-özündə” də “varlıq-özü-üçün”-ün yaranmasını zəruri edir. Sartr “şüur” anlayışını “azadlıq” məfhumunun sinonimi sayır və bu əsasdan da çıxış edib bildirir ki, insanın kim olması hər an onun özündən asılıdır, yəni insanın mahiyyəti onun atacağı addımları ilə müəyyənləşir. Bu fəlsəfədə təsadüfün əksi zərurət deyil, məhz azadlıq, yəni insan şüuru olur. Sartr deyir ki, insan öz varlığını təsbit etməsi vasitəsilə dünyaya məna gətirir (5, s.162-182).

Sonda, Sartrın fenomenoloji ontologiyasının əsas məqamlarını qeyd edək: 1) əgər “varlıq-özündə” özü-özünü (yəni öz mövcudluğunu - R.H.) əsaslandırmaq istəyirsə, bu halda şüur formasında təzahür etməlidir, yəni “varlıq-özündə” daxilində iştirak etmə əmələ gəlməlidir; 2) şüur “özün-də-özü-üçün” halını yaradandır, yəni varlıq üçün özünü əsaslandırmanın layihəsidir (5, s.166).

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Антология мировой философской мысли. Т.1, Ч.1. М., «Мысль», 1969.
2. Бергсон А. Творческая эволюция. Материя и память. Минск, «Харвест».
3. История современной зарубежной философии. Спб, «Лань», 1997.
4. Новейший философский словарь. Минск, «Интерпрессервис», «Книжный дом», 2001.
5. Путь в философию. Антология. М., «Университетская книга», 2001.
6. Рассел Б. История западной философии. М., Фонд «Мир», 2004.
7. Сумерки богов. М., «Политиздат», 1989.
8. Хайдеггер М. Бытие и время. М., «Ad Marginem», 1997.

РЕЗЮМЕ Ровшан Гаджиев О бытии

Данная статья посвящена осмыслению проблемы бытия. Вопрос о бытии традиционно считается трудно постижимым. Тем не менее, автор предпринял такую попытку. С этой целью в статье рассматриваются взгляды некоторых крупных философов по данной проблеме. Исследуются узловые моменты их мыслей, дается им комментарий. Основное внимание уделяется воззрениям экзистенциалистов. Статья рассчитана на специалистов по философии.

SUMMARY Rovshan Hajiyev On existence

The present article is devoted to comprehension of the problem of existence. The point of existence is traditionally considered to be difficult for understanding. Nevertheless, the author made an attempt to do it. For this purpose the views of some well known and outstanding philosophers on the given problem are considered in the article. There are given the comments on the main aspects of their conceptions that are investigated. Much attention is given to the conceptions of the existentialists. The summary is intended for the specialists on philosophy.